

İRAN'IN AFGANİSTAN SİYASETİ

MUSTAFA CANER

SETA | ANALİZ

EKİM 2021 · SAYI 353

İRAN'IN AFGANİSTAN SİYASETİ

MUSTAFA CANER

COPYRIGHT © 2021

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları
ISBN: 978-625-7712-52-1

Uygulama: Said Demirtaş
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
34050 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstrasse 1, 10117 Berlin GERMANY
berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM
Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
TAHRAN'IN AFGANİSTAN KRİZİNİ KARŞILAMA ŞEKLİ	8
İRAN İÇERİSİNDEN TEPKİLER VE İHTİYATLI AFGANİSTAN POLİTİKASI	10
İRAN'IN AFGANİSTAN SİYASETİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	11
SONUÇ	14

YAZAR HAKKINDA

MUSTAFA CANER

2010'da Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisansını 2013'te tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi'nde Ortadoğu çalışmaları alanında başladığı doktora öğrenimine devam ediyor. 2012'den bu yana Sakarya Üniversitesi bünyesinde araştırma görevlisi olarak çalışıyor. 2014'ten beri çalışmalarına aynı üniversitenin Ortadoğu Enstitüsü (ORMER) çatısı altında devam ediyor. Çalışma alanları arasında bilhassa İran siyaseti ve sosyolojisi, Ortadoğu siyaseti ve Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ilişkileri bulunuyor.

ÖZET

Bu analizde Ortadoğu ve Orta Asya'daki siyasi, ekonomik ve güvenlik dengeleri açısından en belirleyici aktörlerden biri olan İran'ın Afganistan siyaseti mercek altına alınmaktadır.

Bu analizde Ortadoğu ve Orta Asya'daki siyasi, ekonomik ve güvenlik dengeleri açısından en belirleyici aktörlerden biri olan İran'ın Afganistan siyaseti mercek altına alınmaktadır. Öncelikle İran'ın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) askerlerinin bölgeden çekilmesini önceleyen dönemdeki Afganistan siyaseti ortaya konmakta ve daha sonra Taliban'ın bölgede kontrolü büyük oranda sağlamasının ardından Tahran yönetiminin verdiği tepki ve aldığı pozisyon incelenmektedir. Ayrıca İran'ın Afganistan siyasetinin hangi faktörler tarafından şekillendirildiği ve bu faktörlerin olası etkileri analiz edilirken kısa ve uzun vadedeki muhtemel dış politika değişiklikleri de öngörülmeye çalışılmaktadır. İran'ın Afganistan krizine yaklaşımında reel politik çıkarlar kadar bölgede yaşayan Şiiilerin korunması gibi ideolojik belirleyenlerin de rol oynadığı görülmektedir. Öte yandan reel çıkarlar ve ideolojik yaklaşımın İran elitlerinin ve halkının zihninde optimum bir dengede buluşmamış olduğu müşahede edilmektedir. Tahran yönetiminin Afganistan konusunda ihtiyatlı adımlar atmasının bölgenin çabuk dönüşen dengeleri kadar İran içerisinde meseleye yaklaşımda bir konsensüs sağlanamamasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

GİRİŞ

ABD güçlerinin Afganistan'ı terk etme takvimini ilan etmesinin ardından Taliban'ın beklenmedik hızda ülkede hakim olması pek çok devleti yeni bir angajmana itmiştir. Bu ülkelerin en önemlilerinden biri kuşkusuz İran'dır. Hem Afganistan'a komşu olması hem de tarihsel, sosyal ve kültürel bağlarından dolayı Afganistan krizinden en çok etkilenen aktörlerin başında bu ülke gelmektedir. Öte yandan İran'ın tutumunun Afganistan'ın geleceğinin şekillenmesinde önemli bir etken olacağı da bilinmektedir. İran, ABD'nin Afganistan'dan çekilme kararı ve uygulamasını oldukça olumlu karşılamış, tahmin edilen aksine Taliban ile oldukça sıcak ilişkiler geliştirmeye çabalamıştır. Ancak zaman içerisinde hem ülke içerisinde yükselen sesler hem de bölgesel dengelerde yaşanan gelişmelerle İran'ın pozisyonu daha ihtiyatlı bir noktaya kaymıştır. İran için Afganistan sorununun sınır güvenliğinden Afganistan'da yaşayan Şiiilerin durumuna, DEAŞ benzeri radikal örgütlerin muhtemel tehditlerine karşı koymaktan petrol ihracatına kadar pek çok boyutu bulunmaktadır. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkiler ortak gündemlerine has olduğu kadar bölgesel ve küresel dengeler uyarınca da şekillenmektedir. Bu anlamda İran'ın ABD, Rusya, Çin, Pakistan, Körfez ülkeleri ve Türkiye ile olan iliş-

kileri de gelişmelerden bir taraftan etkilenirken bir taraftan da gelişmeleri etkileyecektir.

TAHRAN'IN AFGANİSTAN KRİZİNİ KARŞILAMA ŞEKLİ

Afganistan krizinin patlak verdiği ve dünya gündemini meşgul ettiği Ağustos 2021'de meseleyle taraf olan aktörlerden İran'ın diplomatik esnekliği pek çok gözlemciyi şaşkınlığa uğratmıştır. Söz konusu şaşkınlığın sebebi ise Tahran'ın onlarca yıldır oluşturduğu ve yatırım yaptığı Taliban karşıtı söylemin tam aksine bir tür "tarafsızlık" görüntüsü altında yürüttüğü diplomatik faaliyetlerdir. 1998'de İran'ın Mezar-ı Şerif'teki konsolosluğunda bulunan dokuz İranlı diplomat Taliban tarafından öldürülmüştür. Taliban yönetimi olayla ilgili "emir komuta zinciri dışında hareket eden" bir grubu işaret etse de Tahran yönetimi Taliban'ın bu olayın bedelini ödeyeceğini ifade etmiş ve İran'ın 70 bin askerini Afganistan sınırına yığmasıyla savaş ihtimali de gündeme gelmiştir.¹ Bazı raporlara göre ise saldırı sonucunda toplam ölü sayısı on birdir.² Bu sebeple ABD'nin 2001'deki Afganistan müdahalesi ve Taliban'a karşı giriştiği operasyon da en başta İran'ı memnun etmiştir. İran'ın eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ülkesinin bu anlamda ABD'ye destek verdiğini 2015'teki bir konuşmasında itiraf etmiştir.³

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Afganistan'da Taliban'a karşı pek çok ülkenin desteğini alan Kuzey İttifakı İran tarafından da büyük destek görmüştür. Hatta İran'ın meşhur komutanı Kasım Süleymani bizzat Kuzey İttifakı

1 Douglas Jehl, "Iran Holds Taliban Responsible for 9 Diplomats' Deaths", *The New York Times*, 11 Eylül 1998.

2 "Iran Asks for Unraveling Hidden Dimensions of Mazar-e-Sharif Incident", *Tehran Times*, 7 Ağustos 2021.

3 "Mahmud Ahmedinejad: 'Biz Afganistan'da ve Irak'ta Amerika'ya Yardım Ettik'", *Pressmedya*, 1 Mart 2013.

için faaliyetlerde bulunmuştur. 2020'nin başında ABD'nin düzenlediği bir suikast sonucu Bağdat Havalimanı'nda Süleymani'nin öldürülmesine Afganistan yönetiminin verdiği tepki bu anlamda şaşırtıcı olmasa gerektir. Hamid Karzai, Süleymani için "şehit" ifadesini kullanırken Ahmed Şah Mesud'un kardeşi Ahmed Ziya Mesud ise Süleymani'den "yeri doldurulamayacak bir kahraman" olarak bahsetmiştir.⁴

Ancak ABD'nin Afganistan'dan çekilme sürecine paralel olarak İran da Afganistan siyasetini yeniden formüle etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu anlamda Taliban ile diyalog kurmak ve Afganistan'daki diğer aktörlerin Taliban ile olan müzakerelerine zemin sağlamak türünden diplomatik manevralara yönelmiştir. Tahran yönetiminin diplomatik manevraları krizin gün yüzüne çıktığı dönemde daha görünür olsa da aslında Taliban'ın Afganistan'ın neredeyse tamamını kontrol altına aldığı zamanın en az iki yıl öncesine dayanmaktadır. 2018'in son günlerinde Afganistan'dan gelen bir Taliban heyeti Tahran'da üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁵ Ocak 2021'de Taliban'ın Siyasi Büro Şefi Molla Abdulgani Berader başkanlığındaki bir heyet Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette üst düzey İranlı yetkililerle görüşmüştür. Berader'in görüştüğü yetkililer arasında İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Şemhani ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de bulunmaktadır. Ziyaret İran Dışişleri Bakanlığının daveti üzerine gerçekleşmiştir.⁶ 29 Haziran'da İran hükümet sözcüsü Ali Rebiî "Taliban Afganistan'ın ve Afganistan'ın geleceğindeki çözümün bir parçasıdır"⁷ diyerek

İran'ın Taliban'ı meşru bir aktör olarak görmeye başladığının işaretini vermiştir. Temmuz 2021'de Taliban ve Afgan hükümeti temsilcileri Tahran'da İranlı yetkililerin ara buluculuğunda bir araya gelmiştir. İki taraf arasındaki müzakerelerde İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de hazır bulunmuştur. 7 Temmuz'da gerçekleşen toplantıyla ilgili olarak bir tweet atan Zarif ara buluculuk yapmaktan "onur" duyduklarını ve İran'ın "Afgan kardeşlerini" desteklediğini ifade etmiştir.⁸

İran için Afganistan sorununun sınır güvenliğinden Afganistan'da yaşayan Şiiilerin durumuna, DEAŞ benzeri radikal örgütlerin muhtemel tehditlerine karşı koymaktan petrol ihracatına kadar pek çok boyutu bulunmaktadır.

Taliban'ın Afganistan'da kontrolü ele geçirmesinin ardından da İran'ın Kabil Büyükelçiliği ve Herat Konsoloslugu faaliyetlerine devam etmiştir.⁹ Dışişleri Bakanı Zarif, Hamid Karzai'nin önerdiği diyalog temelli "koordinasyon konseyi"ni olumlu karşıladığını ve desteklediğini belirtmiştir.¹⁰ İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi de ABD'nin çekilmesini "yenilgi" olarak okumuş, bölgede barış ve güvenliğin tesis edilmesi için bir fırsat şeklinde değerlendirmiştir.¹¹ Öte yandan İran'ın resmi haber ajansları ve gazetelerinde de Taliban'a yönelik ölçülü ve ihtiyatlı bir temsil dikkati çekmiştir. Afganistan ve Taliban ile ilgili yapılan haberlerde negatif ifa-

4 Bashir Ahmad Gwakh, "Why Afghan Politicians Express Anger and Grief Over Soleimani's Killing", Radio Farda, 4 Ocak 2020.

5 "Taliban Confirms Visit to Iran on Afghan Peace", Tolo News, 1 Ocak 2019.

6 Mustafa Melih Ahışalı, "İran Dışişleri Bakanı Zarif ile Taliban Heyeti Tahran'da Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2021.

7 "Iran Continues Efforts to Broker Peace in Afghanistan", *Tehran Times*, 29 Haziran 2021.

8 Javad Zarif, Twitter, 7 Temmuz 2021, <https://twitter.com/jzarif/status/1412799085418012674>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

9 "Iran Says Its Embassy in Kabul Remains Open", Reuters, 17 Ağustos 2021.

10 Javad Zarif, Twitter, 15 Ağustos 2021, <https://twitter.com/JZarif/status/1426934665215152133?s=20>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

11 "Iran: President Raisi Says US 'Defeat' in Afghanistan a Chance for Lasting Peace", Middle East Eye, 16 Ağustos 2021.

deler kullanılmamıştır. İran makamlarının hem Taliban'ın tepkisini çekmemek hem de iç kamuoyunu Taliban'ın ana aktör olduğu bir Afganistan denklemine ve hatta Taliban yönetiminin resmi olarak tanındığı bir duruma hazırlamak için bu şekilde hareket ettikleri düşünülebilir.

İRAN İÇERİSİNDEN TEPKİLER VE İHTİYATLI AFGANİSTAN POLİTİKASI

Afganistan'daki yabancı askeri unsurların ülkeyi terk etme sürecinde çok hızlı bir şekilde ülkede kontrolü ele alan Taliban'la olan ilişkisinde İran'ın frene basması uzun sürmemiştir. Tahran yönetimi ilk etapta Taliban'a yönelik pozitif mesajlar vermesine rağmen hem ülke içinden aykırı seslerin yükselmeye başlaması hem de bölgenin jeopolitik dengelerinin diğer aktörlerin tasarruflarıyla geleceği noktanın kontrolü açısından ihtiyatlı hareket etmeye mecbur olmuştur. İran, Afganistan'a yönelik politikasında bu tutumunu devam ettirmektedir. Tahran'ın güncel siyasetinin ideolojik saiklerin gölgesinde şekillenmediği rahatlıkla söylenebilir. Ancak uzun yıllar Taliban'a yönelik geliştirilen negatif söylemin bugün daha dengeli bir zemine çekilmesinin içeride maliyetleri olduğu da açıktır. İran içerisindeki pek çok aktör Taliban'a yumuşak yaklaşılmasını ve onunla pozitif bir ilişki kurulmasını eleştirirken bunun ülkenin hem ideolojik tutumu hem de uzun yıllar Taliban karşıtı cepheye yaptığı yatırımlar ile tezatlak teşkil ettiğini değerlendirmektedir.

Eski İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad 17 Ağustos'ta attığı bir tweette "Hattırladığım kadarıyla Rus kalaşnikofu ve ABD planı her zaman birlikte çalışmıştır"¹² diyerek

12 Mahmoud Ahmadijad, Twitter, 17 Ağustos 2021, <https://twitter.com/Ahmadijad1956/status/1427664635092688910>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

Afganistan'daki durumun ABD ve Rusya'nın anlaşmasının sonucu olduğunu iddia etmiş ve Taliban'ın antiemperyalist söyleminin gerçeği yansıtmadığını ima etmiştir. 20 Eylül'de gönderdiği bir başka tweette de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'i uyararak "terörist" olarak ifade ettiği Taliban örgütüne "bir şans vermesi" gerektiğini söylemiştir.¹³

İranlı elitler arasındaki kafa karışıklığının en açık tezahürü Pençşir'de yaşanan Taliban saldırıları karşısında açığa çıkmıştır. İran elitleri içerisinde bir grup Pençşir'de Ahmed Mesud'un gösterdiği Taliban karşıtı direnişe sahip çıkarak Tahran'ın izlemiş olduğu Afganistan siyasetine meydan okumuştur. Ülkenin tanınan ünlü siyasilerinin de (eski reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi dahil) aralarında olduğu beş yüz kişi Pençşir direnişinin lideri Ahmed Mesud'a destek çağrısında bulunmuştur.¹⁴ Tahran Şehir Konseyi 10 Eylül'de almış olduğu bir kararla Pençşir direnişine destek amacıyla Tahran'daki bir sokağın ismini "Pençşir Sokağı" olarak değiştirmiştir.¹⁵ Şehir Konseyinin son yerel seçimlerin ardından muhafazakarların kontrolüne geçmesi Pençşir konusundaki Taliban karşıtı cephenin yalnızca reformistlerden oluşmadığını göstermektedir.

İran hükümetinin bu konuda kendi pozisyonunu revize etmesi de fazla vakit almamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Said Hatipzade Taliban'ın Pençşir'e yaptığı saldırıları "şiddetle kınadıklarını" ifade etmiş ve saldırılar sonucu ölen Pençşir direnişçilerinden "şehitler" olarak

13 Mahmoud Ahmadijad, Twitter, 20 Eylül 2021, <https://twitter.com/Ahmadijad1956/status/1440009415487328257>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

14 پیام بیش از پانصد تن از فعالان سیاسی و مدنی ایرانی به احمد "مسعود", Zeitoons, 8 Eylül 2021.

15 Tehran Times, Twitter, 10 Eylül 2021, <https://twitter.com/TehranTimes79/status/1436226919045947397?s=20>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

bahsetmiştir. Hatipzade'nin bir diğer vurgusu da "dış müdahale" olarak ifade ettiği konudur. İran olarak Afganistan'da her türden dış müdahaleye karşı olduklarını ifade etmiştir. Pakistan'ın ismini vermese de hem kendisine bu konuda sorulan soruda ismi geçtiği için hem de haber ajanslarından gelen raporlar doğrultusunda Hatipzade'nin dış müdahaleden kastının Pakistan müdahalesi olduğu açıktır.¹⁶ Sonraki günlerde Taliban'ın ortaya koyduğu geçici hükümet de İran'ın tepkisini çekmiştir. Hükümette daha çok Peştun kökenli isimlerin görevlendirilmesi yeni yönetimin "kapsayıcı" olmadığı yönündeki eleştirileri beraberinde getirmiştir. İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Şemhani bu konuda açıkça Taliban yönetimini eleştirmiştir.¹⁷

Hatipzade ve Şemhani'nin açıklamaları İran'ın Afganistan siyasetindeki iki noktayı açığa çıkarmaktadır. Birincisi Tahran'ın krizin ilk etaplarındaki Taliban'a yönelik pozitif yaklaşımının sınırlarının olduğu ve bu siyasetin kati olmadığıdır. İkincisi ise İran içerisindeki muhtelif seslerin hükümetin atacağı adımları etkileyebildiğidir. Afganistan konusunun İran elitlerinde oluşturduğu kafa karışıklığı yalnızca İran'ın 1990'lardan beri Taliban karşıtı cepheye angaje olmasıyla açıklanamaz. Tahran yönetiminin tüm Ortadoğu siyaseti en azından söylemsel olarak Taliban, El-Kaide ve DEAŞ gibi radikal örgütlerle mücadele zeminine yaslanmaktadır. Afganistan konusundaki farklı vaziyet alış İran'ın tüm Ortadoğu siyasetinin dayanaklarını zayıflatmaktadır. Bu durumda Tahran yönetimi ya Afganistan meselesinin öncelik ve önemine binaen tüm Ortadoğu siyasetini yeniden formüle edecek ya da Afganistan konusundaki adımlarını ihtiyatla atmaya devam ederken

diğer bölgesel meselelerde inşa ettiği "antiradikalizm" söylemine zarar gelmemesi için azami çaba ve esneklik sergileyecektir.

İRAN'IN AFGANİSTAN SİYASETİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

ULUSAL GÜVENLİK

İran için Afganistan krizi her şeyden önce bir sınır güvenliği meselesidir. 921 kilometrelik oldukça uzun bir sınırı paylaşan iki ülkenin ulusal güvenlikleri de bu nispette birbirine bağlıdır. İran kendi sınırlarında meydana gelebilecek her türden düzensizlik ve güvenlik tehdidine karşı alarm durumuna geçmiştir. Afganistan'dan İran'a yönelebilecek muhtemel saldırıların dışında düzensiz göçmen akını ve uyuşturucu trafiği iki önemli sorun kaynağını oluşturmaktadır. İran, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalini müteakip yıllarda sürekli bir biçimde Afgan mültecilerin sınırdan geçişi sonucunda hatırı sayılır sayıda Afgan mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre İran'da 780 bin kayıtlı Afgan mülteci bulunurken kayıtsızların sayısı 2,25 milyona ulaşmaktadır. Ayrıca İran'da iş, eğitim gibi amaçlarla 586 bin Afgan pasaportlu bulunmaktadır.¹⁸

Afganistan'daki krizin İran'ın üzerindeki Afgan mülteci yükünü artırması ihtimal dahilindedir. Ancak İran'ın zaten Amerikan yaptırımları başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı oldukça bozuk olan ekonomisi dikkate alındığında yeni bir mülteci dalgasının yükünü karşılayabilmesi mümkün değildir. Ayrıca Afganistan dünya üzerindeki afyon üretiminin yüzde 80'inden fazlasını karşılamakta ve Avrupa'daki afyon tica-

¹⁶ "Iran Draws Red Lines on Afghanistan", *Tehran Times*, 6 Eylül 2021.

¹⁷ Syed Zafar Mehdi, "Iran Slams Taliban Government Formation in Afghanistan", *Anadolu Ajansı*, 8 Eylül 2021.

¹⁸ "Refugees in Iran", UNHCR Iran, <https://www.unhcr.org/ir/refugees-in-iran/>, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

retinin de yüzde 95'i Afganistan kaynaklı gerçekleşmektedir.¹⁹ Afganistan'da üretilen uyuşturucunun en bilinen geçiş rotası İran'dır. Bu sebeple İran'ın sınır güvenliğine yüksek seviyede hassasiyet göstermesi gerekmektedir.

ABD'nin bölgeden çekilmesiyle doğan güç boşluğunu Taliban büyük oranda doldursa da tüm ülke saatinde tam kontrol sağlanması şimdilik olanaksız görünmektedir. Afganistan coğrafyası El-Kaide ve DEAŞ-Horasan gibi terör örgütlerinin de belirli oranda alan sahibi oldukları bir bölgedir. Önümüzdeki dönemde bu terör örgütlerinin Taliban ile olan mücadelelerinde daha aktif hale gelecekleri ve eylem sayılarında artış yaşanacağı tahmin edilebilir. Henüz Kabil Havalimanı'ndan tahliye süreçlerinin gerçekleştirildiği bir zamanda DEAŞ-Horasan örgütünün düzenlediği ve aralarında on üç Amerikan askeri olmak üzere yüz yetmiş kişinin hayatını kaybettiği terör saldırısı Afganistan'ı bekleyen zor günlerin habercisi sayılabilir.²⁰ Afganistan'da süreceği tahmin edilen terör saldırılarının çevre ülkelere yayılması da ihtimal dahilindedir. Bu anlamda Afganistan'a sınırı bulunan Çin ve eski Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu korumaya çalışan Rusya'nın süreçten etkilenmeleri olasıdır. Bu ülkelerin yanında terör eylemleri İran'ı da doğrudan hedef alabilir. Ayrıca DEAŞ'ın İran'a olan düşmanlığı da zaten bilinmektedir. İran gibi metropollerinde terör saldırıları görmeye alışık olmayan bir ülke 2017'de DEAŞ tarafından tabiri caizse kalbinden vurulmuştur. Terör örgütünün düzenlediği saldırıda hem İslami Şura Meclisi hem de Ayetullah Humeyni'nin türbesi hedef alınmıştır. Saldırı sonucunda saldırganlar da dahil olmak üzere on iki kişi ölmüş ve kırk civarı kişi de ya-

ralanmıştır.²¹ DEAŞ'ın Şiilere yönelik düşmanlığı da iyi bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla bu terör örgütü hem Afganistan'da yaşayan Şiilere hem de İran'a yönelik saldırılar düzenleyebilir. Bu sebeple İran otoritelerinin Afganistan'daki belirsizlik ve istikrarsızlığa yönelik kaygı duymaları normaldir.

Afganistan'da ortaya çıkan krizin ülke sınırlarının ötesinde bir etkisinin olacağı açıktır. Kendisine komşu ülkelerin alarm durumuna geçmesinin sebeplerinden biri de budur. Hem Afganistan'a hem de birbirlerine komşuluk yapmakta olan İran ve Pakistan ilişkilerinin de yeni durum uyarınca şekilleneceği söylenebilir. İran ve Pakistan arasında masada yer alan gündem başlıklarından biri iki ülkede de mevcut Beluc nüfusa ilişkindir. İran'ın Sistan ve Belucistan vilayeti Beluc nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Sünni mezhebine bağlı Belucular hem etnik hem de mezhepsel olarak İran'da azınlık durumundadır. Ayrıca çeşitli terör örgütleri Belucuların politik taleplerini araçsallaştırarak İran'da mütemadiyen eylem düzenlemektedir. Ceyş'ül Adl isimli örgüt bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Yeni dönemde İran'ın sınırlarında oluşabilecek güvenlik boşluğu söz konusu örgütün de kendisine alan bulmasına sebep olabilir.

EKONOMİK VE KÜLTÜREL FAKTÖRLER

Afganistan, İran için ekonomik açıdan da son derece önemli bir ülkedir. İran'ın petrol dışı ihracatının yüzde 11'lik kısmı Afganistan'a gerçekleşmektedir.²² İki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllık 3 milyar dolar civarındadır.²³ Ayrı-

19 "Afghanistan: How Much Opium is Produced and What's the Taliban's Record?", BBC, 25 Ağustos 2021.

20 Frank Gardner, "Afghanistan Airport Attack: Who are IS-K?", BBC, 27 Ağustos 2021.

21 "Iran Attacks: 'IS' Hits Parliament and Khomeini Mausoleum", BBC, 7 Haziran 2017.

22 "Trade with Afghanistan in Limbo as Exporters Look for Alternative Markets", *Tehran Times*, 9 Ağustos 2021.

23 "Exports from Iran to Afghanistan Hit \$341m in 2 Months", *Tehran Times*, 9 Haziran 2020.

ca İran'ın yaptırımlardan dolayı dövize erişimi kısıtlıdır. Afganistan sınırında yapılan ticaretin nakit üzerinden gerçekleşmesiyle İran'ın döviz ihtiyacı karşılanmaktadır. Ancak ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Afganistan'ın döviz varlıklarını dondurması sonrası İran için Afganistan üzerinden dövize erişim yolu büyük oranda kapanmıştır. İran, Afganistan'ın petrol ihtiyacını da önemli ölçüde karşılamaktadır. Taliban'ın kontrolü ele alması sonucu petrol akışı da kesintiye uğramıştır. Bu sebeple ülke içerisinde benzin fiyatları yükselmiş ve Taliban tarafı Tahran'a mesaj göndererek petrol ticaretinin devam etmesi yönündeki isteklerini bildirmiştir. Bu sebeple İran 6 Ağustos'ta askıya aldığı Afganistan'a yönelik petrol ihracatına iki hafta sonra devam etmiştir.²⁴ Ayrıca Uluslararası Hamid Karzai Havalimanı'nın işlevsiz kalmasını müteakip 15 Eylül'de İran'ın Mahan Air firmasına ait bir uçak on dört İranlı yolcuyu Kabil Havalimanı'na ulaştırmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki ticari uçuşlar yeniden başlamıştır.²⁵ İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biri olan Afganistan'da yaşanan gelişmelerden en az hasarla etkilenmesinin yolu Taliban ile diyalog kurmak suretiyle ticari ilişkilerin devamlılığını sağlamaktır.

Afganistan'da hatırı sayılır bir Şii nüfus yaşamaktadır. Nüfusun yüzde 10-20 kadarının Şii'lerden oluştuğu tahmin edilmektedir.²⁶ Şiiilerin de önemli bir kısmını Hazaralar denen bir etnik grup oluşturmaktadır. İran için ülkedeki Şii nüfusun korunup kollanması çok önemlidir. Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı

İsmail Kaani 7 Eylül'de İran Meclisinde kapalı bir oturuma katılmıştır. Toplantıda konuşulanları aktaran milletvekili İsmail Selimi'ye göre Kaani ülkesinin Afganistan'daki güvenlik önceliklerinden bahsetmiştir. Kaani konuşmasında İran'daki hakim mezhebin Şii'lik olduğunu söylemiş ve Taliban'ın ise Sünnilik temelinde hareket ettiğini, geçmişte Şii'lere karşı katliamlarda bulunduğunu ve İran'ın mutlaka Afganistan'daki Şii'leri koruması gerektiğini dile getirmiştir.²⁷ İran'ın Afgan Şii'ler konusundaki yaklaşımının en yetkili komutanlarından birinin ağızından açıklıkla ifade edilmesi önemlidir.

İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biri olan Afganistan'da yaşanan gelişmelerden en az hasarla etkilenmesinin yolu Taliban ile diyalog kurmak suretiyle ticari ilişkilerin devamlılığını sağlamaktır.

Afganistan'daki Şii nüfusa yönelik yeni bir tehdit ortaya çıkmıştır. Taliban'ın radikal dini anlayışı ve önceki dönemlerde Şii'lere karşı gerçekleştirdiği katliamlar bilinmektedir.²⁸ Bu sebeple iktidara gelmesi aynı menfi senaryoların tekrarlanabileceği ihtimalini akıllara getirmiştir. İlk etapta Taliban şaşırtıcı bir biçimde Şii Hazaralara karşı hoşgörülü ve korumacı bir tavır ortaya koymuştur. Muharrem ayı törenlerine ve bilhassa Aşure merasimlerine iştirak eden Taliban üyeleri bu törenlerde Şii'lerin korunması görevini

24 "Iran Resumes a Crucial Lifeline to Afghanistan: Fuel", Aljazeera, 24 Ağustos 2021.

25 "Iran Restarts Commercial Flights to Afghanistan", France 24, 15 Eylül 2021.

26 "Estimated Percentage Range of Shia by Country", Pew Research Center, www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2009/10/Shi-arange.pdf, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021); Waheed Massoud, "Why have Afghanistan's Shias Been Targeted Now?", BBC, 6 Aralık 2011.

27 نشست غیرعلنی مجلس درباره اوضاع افغانستان/ اظهارات مهم " سردار قآنی در جلسه با نمایندگان", Jahan News, 7 Eylül 2021.

28 "Afghanistan: Massacres of Hazaras in Afghanistan", refworld, 1 Şubat 2001, www.refworld.org/docid/3ac6a87c4.html, (Erişim tarihi: 5 Ekim 2021).

üstlenmiştir.²⁹ Taliban'ın bu tavrının arka planında İran ile yaptıkları bir anlaşmanın olması muhtemeldir. Dolayısıyla İran ile olan ilişkilerin gidişatına göre Afganistan içerisindeki Şiiilerin kaderi de şekillenecektir.

Öte yandan Suriye iç savaşı sürecinde İran Afganistan'dan binlerce Şii milis devşirerek onları Beşar Esed iktidarının korunması amacıyla seferber etmiştir. Bugünkü sayılarının 50 bin civarında olduğu tahmin edilen bu militanların oluşturduğu örgüte Fatimiyyun Tugayları adı verilmektedir. Geçtiğimiz yılın sonunda İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif Suriye iç savaşında yüksek düzeyli çatışma ortamının ortadan kalkmasıyla görece işlevsiz hale gelen Fatimiyyun'u, DEAŞ'a karşı savaşmaları formülüyle Afganistan'a geri gönderme teklifinde bulunmuştur. Zarif'in bu teklifine Afgan hükümeti sert tepki göstermiştir.³⁰ İran'ın Fatimiyyun'u bir tür Truva atı olarak Afganistan denklemine işlevselleştirmek istediği söylenebilir. Şimdilik İran bu seçeneği zaman zaman dillendirmekte ve elinde bir koz olarak tutmaktadır.

İran ve Afganistan arasında kültürel yakınlık da bulunmaktadır. Afganistan tarihte yüzyıllarca Türk ve İran devletlerinin hakimiyeti altında kalmıştır. Bu süreç içerisinde İran dili ve kültürü Afganistan coğrafyasında etkin hale gelmiştir. Afganistan'ın resmi dili olan Darice İran'da konuşulan Farsça ile hemen hemen aynıdır. İki ülke halkları birbirlerini rahatlıkla anlayabilmektedir. Kültürel yakınlık bölgeler arasındaki sosyal etkileşimi yüksek seviyede tutmaktadır. Dolayısıyla kültürel ortaklık en başta ticaret olmak üzere pek çok alanda iki ülke ilişkilerinde kolaylaştırıcı bir faktördür. Öte yandan söz konusu tarihi ve kültürel ortaklık İran'ın Afganistan'ı bir tür hinterland olarak görmesi sonucunu doğurmaktadır.

29 "Afghanistan: A Subdued Ashura under Taliban Rule", Aljazeera, 19 Ağustos 2021.

30 Shadi Khan Saif, "Iran's Remarks Stirs Controversy in Afghanistan", Anadolu Ajansı, 22 Aralık 2020.

SONUÇ

Afganistan'da yaşanan gelişmeler pek çok ülkeye olduğu gibi İran'a da hem fırsatlar hem de maliyetler üretmeye namzettir. Krizin evrileceği noktaya paralel biçimde İran üzerinde oluşturacağı etkinin boyutları netleşecektir. Şimdiye dek mevcut olan belirsizlik ortamında Tahran yönetimi adımlarını ihtiyatlı şekilde atmaya gayret etmektedir. İran'ın Afganistan siyasetinin ulusal çıkarların korunması için pragmatik davranılması kadar söz konusu pragmatizmin uzun bir süredir işlenen anti-Taliban retoriği aşındırması ve bu aşımının İranlıların zihnindeki tutarlı bir anlatıyı zedelemesi gibi farklı boyutları bulunmaktadır. Bu sebeple krizin hemen başlarında takınılan pro-Taliban tavır ileriki dönemde dönüşmeye başlamıştır. İran sürecin devamında Taliban ile arasına mesafe koymaya başlamıştır. Bu yeni pozisyon alışı altında İran halkı ve elitlerinin tavırları kadar bölgesel dengelerin dönüşümü de rol oynamaktadır. Pakistan'ın Taliban ile ilişkisinde oldukça yol katetmesi İran'ı endişelendirmektedir. Pençşir'in zayıf bir direniş sonucu Taliban'ın eline geçmesi sürecinde İran tarafından verilen tepkiler bunun örneğidir. Afganistan-Pakistan birlikteliği bölgede Peştun milliyetçiliğinin hakim siyasi referans olarak temayüz etmesi anlamına geleceğinden İran bu sürece karşı tavrı almaktadır.

Ayrıca Taliban'ın yerleşik bir siyasi yapıya geçişi söz konusu yapının İran'ın güvenlik hassasiyetlerini ne ölçüde giderebileceği meselesini akıllara getirmiştir. İlk açıklanan geçici hükümetin Peştun ağırlıklı olması kendisini ülkedeki Hazaraların bir tür hamisi olarak gören İran'ı rahatsız etmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler sürse de ticaret hacminin artırılması için iyi siyasi ilişkiler şarttır. Öte yandan İran'ın Suriye'de Esed rejimini savunmak üzere araçsallaştırdığı Fatimiyyun Tugaylarındaki on binlerce Afgan

Şii milisin kaderinin ne olacağı ise belirsizliğini korumaktadır. Suriye iç savaşının ne doğrultuda şekilleneceğine paralel olarak bu milislerin kaderi de belli olacaktır. Ancak her halükarda Fatimiyun milislerinin Afganistan'ın geleceğinin öyle

veya böyle bir parçası olacağı da muhakkaktır. İran bu örgütün bileşenlerini yedekte tutmaya devam etmektedir. Dolayısıyla İran'ın Afganistan'ın kaderini biçimlendirecek etkili bir aktör olmaya devam edeceği söylenebilir.

İRAN'IN AFGANİSTAN POLİTİKASI

MUSTAFA CANER

SETA | ANALİZ

Bu analizde Ortadoğu ve Orta Asya'daki siyasi, ekonomik ve güvenlik dengeleri açısından en belirleyici aktörlerden biri olan İran'ın Afganistan siyaseti mercek altına alınmaktadır. Öncelikle İran'ın Amerikan askerlerinin bölgeden çekilmesini önceleyen dönemdeki Afganistan siyaseti ortaya konmakta ve daha sonra Taliban'ın bölgede kontrolü büyük oranda sağlamasının ardından Tahran yönetiminin verdiği tepki ve aldığı pozisyon incelenmektedir. Ayrıca İran'ın Afganistan siyasetinin hangi faktörler tarafından şekillendirildiği ve bu faktörlerin olası etkileri analiz edilirken kısa ve uzun vadedeki muhtemel dış politika değişiklikleri de öngörülme çalışılmaktadır. İran'ın Afganistan krizine yaklaşımında reel politik çıkarlar kadar bölgede yaşayan Şiiilerin korunması gibi ideolojik belirleyenlerin de rol oynadığı görülmektedir. Öte yandan reel çıkarlar ve ideolojik yaklaşımın İran elitlerinin ve halkının zihninde optimum bir dengede buluşmamış olduğu müşahede edilmektedir. Tahran yönetiminin Afganistan konusunda ihtiyatlı adımlar atmasının bölgenin çabuk dönüşen dengeleri kadar İran içerisinde meseleye yaklaşımda bir konsensüs sağlanamamasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL